

ASIA

Omakannan ikärajoituksen perusoikeuksien mukaisuus

KANTELU

Kantelija on kirjoituksessaan 30.10.2017 oikeuskanslerille viitannut uutiseen <https://yle.fi/uutiset/3-9904415>, jossa kerrottiin, että imatralainen äiti ei voinut muuttaa kouluikäiselle lapselleen varattua hammaslääkäriaikaa Etelä-Karjalan sosiaali- ja terveyspiiri Eksoten sähköisessä Hyvis -palvelussa. Kyseisessä palvelussa huoltaja voisi tehdä muutoksen vain alle 10-vuotiaalle lapselle. Uutisen mukaan huoltaja ei pysty kyseisestä palvelusta näkemään myöskään lainkaan 10 vuotta täyttäneen lapsen terveystietoja.

Kantelija katsoo kantelussaan, että lapsen tietojen saamista on rajoitettu liiallisesti, kun otetaan huomioon vanhemmilla lapsistaan oleva hoitovastuu.

RATKAISU

Tutkinnan kohteesta ja rajaus

Omakanta- ja Hyvis -palvelut sekä puolesta-asiointi

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (jäljempänä THL) 7.6.2018 oikeuskanslerinvirastolle antaman selvityksen mukaan THL käynnisti puolesta-asiointiin projektin heinäkuussa 2014. Sen tavoitteena oli suunnitella yhdessä projektiin osallistuneiden toimijoiden (sosiaali- ja terveysministeriö, Väestörekisterikeskus, Kela, Vero, Kuntaliitto ja Eksote) kanssa sosiaali- ja terveydenhuoltoon kansallisesti yhtenäiset määrittelyt puolesta-asiointiin. Kehitysprojektiin sisältyi suunnittelu- ja määrittelytyön lisäksi toteutetun ratkaisun pilotointi Omakanta-palvelussa sekä terveydenhuollon alueellisessa Hyvis.fi -asiointipalvelussa Eksoten alueella.

Selvityksen mukaan nyt käytössä oleva Kanta-palvelukokonaisuus tuottaa sosiaali- ja terveydenhuollon digitaalisia palveluja ja vuoden 2017 alusta kaikki reseptit on määrätty sähköisesti sen kautta. Omakanta on Kanta-palvelukokonaisuuteen kuuluva kansalaisten verkkopalvelu, joka näyttää terveydenhuollon kirjaamia tietoja potilaasta ja hänen lääkityksestään. Omakanta-palvelun käyttö vaatii suomalaisen henkilötunnuksen sekä tunnistautumiskeinot, joita ovat

verkkopankkitunnukset, mobiilivarmenne tai sähköinen henkilökortti. Omakannassa käydään kuukausittain noin miljoona kertaa ja siitä näkee omat reseptit, laboratorio- ja röntgentutkimukset sekä hoitoon liittyvät kirjaukset. Omakannassa voi pyytää reseptin uusimista ja tallentaa oman hoitotahdon ja elinluovutustahdon.

THL:n ja Eksoten menettely

Tämän päätöksen kohteena olevaan asiaan liittyy apulaisoikeuskansleri Kimmo Hakosen 24.10.2017 ratkaisu kanteluun (dnro OKV/1086/1/2017), jossa arvostelun kohteena oli Terveyden ja Hyvinvoinnin Laitos (THL). Kantelija katsoi, että rajoittamalla huoltajan oikeutta saada lapsen lääkemääräys- eli reseptitietoja THL oli tehnyt lapsen huoltajan tehtävien hoidon mahdottomaksi ja ohittanut perusteettomasti huoltajan voimassa olevaan lakiin perustuvat oikeudet.

THL oli kanteluun (OKV/1086/1/2017) antamassaan selvityksessä 2.6.2017 ilmoittanut, ettei se ollut antanut ”nykykäytäntöä” muuttavia ohjeita. Apulaisoikeuskansleri tutki THL:n menettelyn tämän asian yhteydessä eikä ratkaisussaan katsonut THL:n menetelleen lain vastaisesti taikka lyöneen laimin velvollisuuksiaan.

Nyt käsiteltävänä olevan kantelun tutkimiseksi hankitusta THL:n 7.6.2018 antamasta selvityksestä ilmeni, että Eksoten Hyvis -palvelussa noudatettu menettely perustui Eksoten osallistumiseen THL:n edellä mainittuun vuonna 2014 käynnistämään puolesta-asioinnin projektiin. Selvityksen mukaan Eksote ei ollut asettanut Hyvis -palvelun ikärajaa, vaan sosiaali- ja terveysministeriö, joka oli hyväksynyt sekä puolesta-asioinnin vaiheittaisen etenemisen, että siihen liittyvän 10 vuoden ikärajan.

Selvityksistä siis ilmenee, että kanteluissa arvosteltu ikäraja oli sekä Hyvis -palvelussa että valtakunnallisessa Omakanta-palvelussa sosiaali- ja terveysministeriön eikä Eksoten taikka THL:n asettama. Arvostelun kohteena ollut menettely ei siten ole ollut Eksoten päätettävissä eikä sen menettely tässä yhteydessä johda toimenpiteisiin. THL:n vastaava menettely oli arvioitu ratkaisussa OKV/1086/1/2017 eikä se myöskään samasta syystä ollut johtanut laillisuusvalvonnallisiin toimenpiteisiin.

Tässä päätöksessä arvioidaan siten ikärajan asettaneen sosiaali- ja terveysministeriön menettelyä.

Alaikäisen potilaan asemaan liittyviä oikeusohjeita

Perustuslaki ja kansainväliset sopimukset

Perustuslain 6 §:n 1 momentin mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan muun muassa iän, terveydentilan tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Saman pykälän 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Perustuslain 19 §:n 3 momentin mukaan julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä. Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa taataan lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeus vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa itseään koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti (3 artiklan 1 kohta). Yleissopimuksen mukaan kaikissa toiminna, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu (12 artiklan 1 kohta).

Alaikäinen potilaana ja terveydenhuollon asiakkaana

Alaikäisten asemasta potilaana on säädetty muun muassa potilaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa (785/1992, potilaslaki) ja sosiaali- ja terveysministeriön potilasasiakirjoista annetussa asetuksessa (298/2009, potilasasiakirja-asetus). Käsiteltävän asian kannalta avainsäännökset ovat potilaslain 7 §:ssä ja 9 §:n 2 momentissa, jotka sääntelevät oikeutta saada alaikäisen potilaan tietoja.

Lain 7 §:n 1 momentin mukaan alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpiteeseen on selvitettävä silloin, kun se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista. Jos alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa perusteella kykenee päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Pykälän 2 momentin mukaan alaikäistä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa kanssa, jos hän ei itse kykene päättämään hoidostaan. Lain 9 §:n 2 momentissa säädetään, että jos alaikäinen potilas ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden kykenee päättämään hoidostaan, hänellä on oikeus kieltää terveydentilaansa ja hoitoonsa koskevien tietojen antaminen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen.

Edellä selostetut säännökset ovat perustana myös potilasasiakirjoihin tehtäville merkinnöille ja asiakastietojen sähköiselle käsittelylle. Potilasasiakirja-asetuksen (sosiaali- ja terveysministeriön asetus potilasasiakirjoista, 298/2009) 19 §:n 1 momentissa on säädetty, että jos alaikäistä potilasta hoidetaan potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 7 §:n 1 momentissa tarkoitettussa tilanteessa yhteisymmärryksessä hänen kanssaan, tästä tulee tehdä merkinnät potilasasiakirjoihin. Merkinnöistä tulee käydä ilmi myös, salliiko alaikäinen potilas terveydentilaansa tai kyseistä hoitoa koskevien tietojen antamisen hänen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen vai onko hän potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 9 §:n 2 momentin mukaisesti kieltänyt tietojen antamisen.

Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä annetun lain (asiakaslaki, 159/2007) 2 §:n mukaan laissa säädetään sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä. Kyseisen lain 19 §:ssä säädetään niistä tiedoista, joita potilaalle voidaan antaa sähköisen katseluyhteyden avulla. Ennen 1.4.2014 voimassa olleen lain 19 §:n 1 momentin mukaan katseluyhteys koski täysi-ikäistä potilasta, jonka jälkeen (laki 250/2014) edellytys täysi-ikäisyydestä poistettiin ja lainkohta tuli siten koskemaan myös alaikäisiä potilaita. Alaikäisen potilaan tiedot saa lain 19 §:n 4 momentin nojalla luovuttaa käyttöliittymän kautta potilaan lisäksi hänen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen. Tällöin on kuitenkin otettava huomioon potilaslain 9 §:n 2 momentissa säädetty alaikäisen potilaan oikeus kieltää tällaisten tietojen antaminen.

Sähköisestä lääkemääräyksestä annetun lain (61/2007, lääkemääräyslaki) 1 §:n mukaan lain tarkoituksena on parantaa potilas- ja lääketurvallisuutta sekä helpottaa ja tehostaa lääkkeen määräämistä ja toimittamista toteuttamalla järjestelmä, jossa potilaan lääkemääräykset voidaan tallettaa sähköisesti valtakunnalliseen reseptikeskukseen ja jossa reseptikeskukseen talletetut lääkemääräykset voidaan toimittaa potilaalle hänen haluamanaan ajankohtana hänen valitse-

mastaan apteekista. Reseptikeskukseen talletetut lääkemääräykset mahdollistavat potilaan suostumuksella hänen kokonaislääkityksensä selvittämisen ja huomioon ottamisen lääkehoitoa toteutettaessa. Myöskin tässä laissa annettiin katseluyhteys reseptitietoihin alun perin vain täysi-ikäisille potilaille. Lakia muutettiin 1.4.2014 voimaan tulleella lailla 251/2014 siten, että edellytys täysi-ikäisyydestä poistettiin.

Lääkemääräyslain 13 §:n 3 momentissa on säädetty, että jos alaikäinen potilas kykenee potilaslain 7 §:n 1 momentissa tarkoitettulla tavalla ikänsä ja kehitystasonsa perusteella itse päättämään hoidostaan, hän voi päättää myös tämän pykälän 1 momentissa tarkoitettua suostumuksen antamisesta ja kiellon tekemisestä. Muutoin suostumuksen voi antaa alaikäisen potilaan huoltaja tai laillinen edustaja. Alaikäisen huoltajalla tai laillisella edustajalla ei ole oikeutta peruuttaa annettua suostumusta eikä tehdä luovutuskieltoa. Potilaslain 9 §:n 2 momentissa tarkoitettulla alaikäisellä on lisäksi oikeus kieltää sähköisen lääkemääräyksen tietojen luovuttaminen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen.

Lain 17 §:n 4 momentissa säädetään, että Kansalaisen käyttöliittymä tulee toteuttaa siten, että potilaan yksityisyyden suoja ei vaarannu. Alaikäisen potilaan tiedot saa luovuttaa käyttöliittymän kautta potilaan lisäksi hänen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen, mutta potilaslain 9 §:n 2 momentin asettamin edellytyksin.

Lapsen huolto, siitä päättäminen sekä lapsen kuuleminen

Lapsen huollosta on säädetty lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (361/1983), jonka 1 §:n mukaan lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti.

Lain 4 §:n mukaan lapsen huoltajan on turvattava lapsen kehitys ja hyvinvointi tämän mukaisesti ja tässä tarkoituksessa huoltajalla on oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista. Pykälän 2 momentin mukaan ennen kuin huoltaja tekee päätöksen lapsen henkilökohtaisessa asiassa, hänen tulee keskustella asiasta lapsen kanssa, jos se lapsen ikään ja kehitystasoon sekä asian laatuun nähden on mahdollista. Päätöstä tehdessään hänen on kiinnitettävä huomiota lapsen mielipiteeseen ja toivomuksiin. Kolmannen momentin mukaan huoltaja edustaa lasta tämän henkilöä koskevissa asioissa, jollei laissa ole toisin säädetty.

Selostus saadusta selvityksestä

Sosiaali- ja terveysministeriön johtoryhmän muistio 4.9.2015

THL on asiassa OKV/1086/1/2017 antanut 2.6.2017 päivätyn selvityksen THL/778/4.00.00/2017, johon oli liitetty jäljennös sosiaali- ja terveysministeriön johtoryhmän 4.9.2015 päiväystä muistiosta, jonka otsikkona oli ”Alaikäisten potilastietojen käsittely sähköisissä asiointipalveluissa”.

Muistion mukaan Kanta-palveluihin liittyvässä potilaan käyttöliittymässä (Omakanta) on kansalaisten taholta nostettu esille lasten potilastietojen, erityisesti sähköisten lääkemääräysten näkyminen vanhemmille ja huoltajille. Ministeriö oli vastannut useisiin asiaa koskeviin kansalaiskirjeisiin. Pienten lasten potilasasiakirjojen ja lääkemääräysten käsittely ja lääkkeiden hankkiminen ovat käytännössä huoltajien vastuulla. Kun Omakanta-palvelua lähdettiin kehittä-

tämään, rajattiin alaikäisten tiedot alun perin pois palvelun piiristä lainsäädännöllä jo tällöin tunnistettujen määrittelyongelmien takia.

Muistiossa todetaan alkuvuodesta 2014 toteutetun kuitenkin asiakastietolakiin sekä lääkemääräyslakiin muutos, joka sallii alaikäisten potilas- ja lääkemääräystietojen näkymisen Omakanta-palvelussa. Tämän toteuttamisen edellytys oli, että uudistus voitaisiin toteuttaa loukkaamatta potilaslain 7 §:n 1 momentissa ja 9 §:n 2 momentissa säädettyä alaikäisen oikeutta itsenäiseen ja luottamukselliseen asiointiin terveydenhuollossa. Muistion mukaan alaikäisen tietojen näkyminen ja sähköinen asiointi huoltajille on ministeriön ja Kelan saaman palautteen mukaan eräs odotetuimmista uudistuksista, joita Kanta-palveluihin toivotaan. Ministeriö on ollut aktiivisesti mukana edistämässä kansallisen palveluarkkitehtuurin (KAPA) rooli- ja valtuutuspalvelua, jonka osaksi henkilöiden puolesta-asiointi toteutetaan. Omakanta-palvelun on tarkoitus olla kansallisen palveluarkkitehtuurin ensimmäisiä pilotteja puolesta-asioinnin toiminnossa.

Ministeriön johtoryhmän muistion mukaan Omakanta-palvelun ulottaminen alaikäisiin aiheutti ongelmia, koska potilaslain 9 §:n 2 momentin mukaista riittävän kypsäksi arvioidun alaikäisen antamaa kieltoa ei voitu rakenteisesti tallentaa Omakantaan, koska tarvittavaa tietorakennetta ei vielä ollut olemassa. Muistiossa todettiin, että koska kyseisen ominaisuuden toteuttaminen potilastietojärjestelmiin kestäisi THL:n ja Kelan määrittelemän vuosikellon mukaisesti 2-3 vuotta, määriteltiin siirtymäkauden ajaksi ikäraja, jota nuorempien potilasasiakirjat ja sähköiset lääkemääräykset näytetään Omakannassa heidän huoltajilleen, ellei niiden näyttämistä ole viivästytetty kiellon vuoksi. Muistion mukaan ikäraja toteutettiin ”parametrina kansallisen rooli- ja valtuutuspalvelun sisällä”, joten sitä voitaisiin muuttaa välittömästi tarpeen vaatiessa. Ikärajaksi sosiaali- ja terveystieteiden johtoryhmä määritteli 10 vuotta. Muistion mukaan alaikäisten potilastietojen luovuttaminen tulisi tämän ikärajan mukaisesti mahdollisimman pian mahdollistamaan Omakanta- sekä sen taustalla toimivan KAPA-palvelun kautta.

Ikärajan asettamiseen liittyvän sähköpostiviestin mukaan asia oli käsitellyssä sosiaali- ja terveyspalveluosaston johtoryhmässä. Viestin mukaan ikärajaa laskettiin ”vielä parilla vuodella eräiden erittäin kiivaiden keskustelujen motivoimana”.

THL:n ohjeistus

THL oli liittynyt asiassa OKV/1086/1/2017 2.6.2017 apulaisoikeuskanslerille antamaansa selvitykseen jäljennöksen 14.1.2016 päivätystä ja 27.9.2016 päivitetystä THL:n ohjeistuksesta sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille alaikäisen tietojen näyttämistä ja puolesta-asiointista Omakannassa. Ohjeen mukaan sillä täydennetään Potilastiedon arkiston ja sähköisen reseptin toimintamalleja sekä alaikäisen potilaan terveystietojen kirjaamista.

Ohjeen mukaan terveydenhuollossa 1.8.2016 jälkeen tehdyt merkinnät näytetään alaikäisille itselleen ja heidän huoltajilleen Omakannassa. Huoltaja voi nähdä terveystietoja ja reseptejä, jotka ovat muodostuneet lapsen ollessa alle 10-vuotias. Ohjeessa todetaan, että yli 10-vuotiaista kirjatut tiedot eivät toistaiseksi näy huoltajille Omakannassa.

Sosiaali- ja terveystieteiden lausunto 21.2.2018

Ministeriö on apulaisoikeuskanslerille 21.2.2018 antamassaan lausunnossa todennut, että Kanta-palveluiden Omakanta-palvelun ikärajaa harkittaessa on käyty laaja keskustelu ja harkinnassa on huomioitu sekä lapsen etu, että huoltajien oikeudet ja velvollisuudet lapsen asioiden hoitamisessa. Ikärajan määrittelyn lähtökohtana pidettiin ministeriössä sitä, että 10 vuotta

nuoremmat potilaat eivät pääsääntöisesti ole kypsiä päättämään hoidostaan eivätkä siten myöskään oikeutettuja kieltämään potilastietojen antamista huoltajilleen. Keskusteluissa näkökulmana on ollut myös lapsen oikeus luottamukselliseen asiointiin terveydenhuollossa. Esimerkiksi kouluterveydenhuollossa on pidetty tärkeänä, että lapsi voi kertoa asioistaan ilman pelkoa siitä, että tiedot näkyisivät huoltajalle. Tarvittaessa myös alle 10-vuotiaan lapsen tietojen näkyminen huoltajille voidaan estää.

Lausunnon mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon potilas- ja asiakastiedot ovat arkaluonteisia henkilötietoja ja niiden luovuttaminen kolmansille osapuolille edellyttää aina potilaan/asiakkaan suostumusta tai laissa määriteltyä luovutusvelvollisuutta tai -oikeutta. Alaikäisten potilaiden tietojen käsittelyyn liittyy erityisvaatimuksia, joiden toteuttaminen on paperipohjaisessa järjestelmässä hoidettu tapauskohtaisesti terveydenhuollon ammattihenkilön erillisarviointien perusteella. Kun potilas- ja asiakastietojen käsittelyä on siirretty sähköisiin ratkaisuihin, on noussut esille ongelmia tietoteknisten ratkaisujen toteuttamisessa ja luovutuksiin liittyvien täsmällisten käsittelysääntöjen määrittelyssä. THL tuottaa määrittelyt sosiaali- ja terveydenhuollon tietojärjestelmätoteutuksia varten siten, että tulevaisuudessa kypsäksi todetun alaikäisen tekemä potilaslain mukainen luovutuskielto on mahdollista kirjata ja huomioida tietojärjestelmissä. Tämän jälkeen sähköinen asiointi voidaan laajentaa myös 10 vuotta täyttäneisiin alaikäisiin.

Lausunnon mukaan vanhemmilla on oikeus ja velvollisuus huolehtia lapsensa terveysasioista. Alaikäisen lapsen huoltaja voi hoitaa terveydenhuollossa ja apteekkeissa kaikkia lapsensa resepteihin ja terveyteen liittyviä asioita kuten ennenkin. Tällöin apteekkien ja terveydenhuollon tulee varmistaa alaikäisen mahdollinen potilaslain mukainen kielto. Sähköiset palvelut eivät poista muita, perinteisiä asiointi- ja kommunikointikanavia, vaikkakin sähköisen asioinnin mahdollisuus huomattavasti sujuvoittaa palveluiden toteuttamista. Myös alueellisissa asiointipalveluissa on voitava huomioida potilaslain mukaiset säännökset lapsen oikeudesta kieltää tietojensa luovutus. Tämä oikeus on huomioitava kaikissa toiminnallisuuksissa, joiden kautta huoltaja voi saada tietoa lapsensa terveysasioista, mukaan lukien ajanvarauspalvelut.

Sosiaali- ja terveysministeriön selvitys 19.10.2018

Ministeriö on apulaisoikeuskanslerille 19.10.2018 antamassaan selvityksessä ilmoittanut, että päätös rajata Omakanta-palvelussa huoltajien pääsy vain alle 10-vuotiaiden lastensa terveystietoihin potilastietojärjestelmien kehittämistyön siirtymävaiheessa ei ikärajan osalta perustunut lainsäädäntöön.

Ministeriö kuitenkin arvioi ”säädstausta huomioiden” voitavan toimia niin, että siirtymävaiheessa tietoja voidaan näyttää huoltajille Omakannassa edes pienimpien lasten osalta ennen kuin puolesta asiointi voidaan kokonaisuudessaan avata huoltajille siten kuin lainsäädäntö edellyttää.

Ministeriö toteaa, että se on ikärajasta päättäessään huomionnut säädoskokonaisuuden, jota on pääosin jo selostettu edellä tässä ratkaisussa. Siihen kuuluvat laki lapsen huollosta ja tapaamis-oikeudesta, potilaslain 7 §:n 1 ja 2 momentti, 9 §:n 2 momentti, asiakastietolaki ja sen 19 §:n 4 momentti, lääkemääräyslaki ja sen 17 §:n 4 momentti sekä potilasasiakirja-asetuksen 19 §. Ministeriö korostaa, että päätöksessä on pyritty huomioimaan sekä huoltajan velvollisuus huolehtia lapsensa hyvinvoinnista, että alaikäisen luottamussuhde hoitohenkilöstöön sekä hoidollinen ja tiedollinen itsemääräämisoikeus.

Ministeriö myös toistaa aiemmin esiin tuodut syyt rajoitukselle. Huoltajien puolesta-asioinnin mahdollistaminen edellyttää sitä, että potilasasiakirjoihin saadaan rakenteisena kirjattua riittävät tiedot lapsen kypsydestä päättää hoidostaan sekä mahdollisesta kiellosta. Ministeriön mukaan, koska muutosten on tunnistettu vievän aikaa ja on haluttu mahdollistaa puolesta-asiointi nopeammassa aikataulussa edes pienempien lasten hoitajille, on päätetty 10 vuoden ikärajaan saakka, että pysyvät toiminnallisuudet ja tietorakenteet lasten kieltotietojen käsittelyyn saadaan toteutettua. Lähtökohdaksi ei siis ministeriön mukaan ole ollut vanhempien lasten tietojen rajaaminen pois huoltajien saatavilta, vaan ainoastaan nopeuttaa puolesta-asioinnin toteutumista siinä määrin kuin lapsen edun ja oikeuksien kannalta on turvallista.

Ministeriö on myös korostanut, että vaikka 10 vuotta täyttäneiden lasten tiedot eivät Omakannassa siirtymävaiheessa olekaan saatavilla huoltajille, voivat huoltajat kuitenkin muilla tavoin osallistua lapsen hoitoa koskeviin päätöksiin ja saada lasten terveystiedot muilla perinteisillä tavoilla tietoonsa käyttäen julkisuuslain mukaista tiedonsaantioikeuttaan tai lasta edustaessaan myös henkilötietolain mukaista tarkastusoikeutta. Ikärajaa asetettaessa on tiedostettu, että vanhempien lasten huoltajien puolesta-asioinnin mahdollisuus ei toteudu samalla tavalla kuin pienempien lasten kohdalla. Vanhempien lasten kohdalla ei kuitenkaan ole heikennetty olemassa olevia asiointimahdollisuuksia, vaan tavoitteena on ollut ainoastaan mahdollistaa Omakanta-palvelun käyttö siinä laajuudessa, kuin se siirtymävaiheessa on katsottu mahdolliseksi huomioiden lapsen etu ja oikeus itsenäiseen ja luottamukselliseen asiointiin.

Selvityksessä todetaan, että vaikka sähköisen asioinnin kautta lapsi, jolla on tarvittavat tunnistautumisvälineet käytössään, voi nähdä omat tietonsa Omakanta-palvelusta ja voi antaa ne huoltajalleenkin, lasten omaa sähköistä asiointia ei ole tarkoitettu huoltajien tiedonsaannin ensisijaiseksi välineeksi. Tarkoitus on ollut, että huoltajat käyttävät samoja tiedonsaanti- ja asiointikanavia kuin ennenkin. Alaikäisen lapsen huoltaja voi hoitaa terveydenhuollossa ja apteekkeissa kaikkia lapsensa resepteihin ja terveyteen liittyviä asioita kuten ennenkin. Tällöin apteekkien ja terveydenhuollon tulee varmistaa alaikäisen mahdollinen potilaslain mukainen kieltoto. Ministeriön lausunnon mukaan myös alueellisissa asiointipalveluissa on voitava huomioida lapsen oikeus kieltää tietojensa luovutus. Tämä oikeus on huomioitava kaikissa toiminnallisuuksissa, joiden kautta huoltaja voi saada tietoa lapsensa terveysasioista, mukaan lukien ajanvarauspalvelut.

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön menettelyn arviointia

Ikärajan asettamisen vaikutuksista

Ikärajaa asetettaessa voimassa olleiden ja edelleen voimassa olevien asiakastietolain ja lääkemääräyslain säännösten mukaan alaikäisen potilaan terveyttä koskevat tiedot voidaan hänen itsensä lisäksi luovuttaa hänen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen.

Pääsääntö on siten se, että alaikäisen tiedot saa luovuttaa hänen huoltajilleen. Terveydenhuollon ammattihenkilön riittävän kypsäksi arvioidulla alaikäisellä on kuitenkin oikeus potilaslain 9 §:n 2 momentin mukaisesti kieltää tietojensa luovuttaminen huoltajalleen. Tällainen tilanne on siten poikkeus lähtökohdasta ja myös käytännössä harvinaisempi tilanne.

Mekaaninen, tietojärjestelmän ominaisuuksiin perustuvan ikärajan asettaminen estää sähköisissä asiointipalveluissa, kuten Omakannan puolesta-asioinnissa, 10-vuotiaiden ja sitä vanhempien lasten huoltajia saamasta huollettavinaan koskevia muun muassa terveys-, resepti- tai ajanvaraus-tietoja taikka tietoja hoitotoimenpiteistä. Ikärajan asettaminen tekee tietojen saantia

koskevasta poikkeuksesta ehdottoman pääsäännön, josta ei voi poiketa alaikäisen tahdonilmaisullakaan. Sellainenkaan alaikäinen, joka haluaisi huoltajiensa saavan tietonsa tai hoitavan hänen asioitaan sähköisten asiointipalveluiden kautta samalla tavoin kuin huoltajat voivat hoitaa alle 10-vuotiaiden lastensa asioita, ei voi siitä määrätä.

Ministeriö on selvityksessään esittänyt, että huoltajat voivat muilla tavoin osallistua lapsen hoitoa koskeviin päätöksiin ja saada lasten terveystiedot käyttäen julkisuuslain mukaista tiedonsaantioikeuttaan tai lasta edustaessaan myös henkilötietolain mukaista tarkastusoikeutta.

Kaikilla alle 18-vuotiailla eikä ainakaan alle 15-vuotiailla ole Omakannassa vaadittavia tunnistautumisvälineitä eli verkkopankkitunnuksia, mobiilivarmennetta tai sähköistä henkilökorttia. He eivät siten ilman näitä välineitä voi itse käyttää Omakanta-palvelua. Kuten edellä on todettu, myöskään heidän huoltajansa eivät voi asioida heidän puolestaan Omakannassa oman tunnistautumisensa perusteella kuten alle 10-vuotiaiden kohdalla on asianlaita. Ikärajan asettamisen seurauksena digitaalisten palvelujen käyttömahdollisuus on siten kokonaan evätty niiltä yli 10-vuotiailta, joilla ei ole omia mahdollisuuksia Omakanta-palvelun käyttämiseen. Tämä mahdollisuus on 10-18 -vuotiaiden lasten asioiden osalta evätty myös heidän huoltajiltaan.

Asetetut ikärajat vaikeuttavat myös olennaisesti huoltajien tehtävää vastata 10-vuotiaiden tai vain vähän vanhempien lapsien hyvinvoinnista. Ei ole otaksuttavissa, että tämän ikäinen lapsi pystyisi itsenäisesti ja yksin huolehtimaan terveyttään ja sairauksiensa hoitoa koskevista asioista. Asetettu ikäraja on myös erittäin alhainen verrattuna muuhun lasta koskevaan lainsäädäntöön. Esimerkiksi EU:n tietosuoja-asetuksessa tietoyhteiskunnan palveluihin liittyvä lapsen ikäraja asetettiin 16 vuodeksi. Hallintolain 14 §:n 3 momentin mukaan viisitoista vuotta täyttäneellä alaikäisellä ja hänen huoltajallaan tai muulla laillisella edustajallaan on kummallakin oikeus erikseen käyttää puhevaltaa asiassa, joka koskee alaikäisen henkilöä taikka henkilökohtaista etua tai oikeutta. Onkin vaikea nähdä, miten 10 vuoden ikärajaa noudatettaessa voidaan toteuttaa kaikessa lasta koskevassa lainsäädännössä ja toiminnassa ensisijaisesti huomioon otettavaa lapsen etua.

Mahdollisuudet käyttää sähköisiä asiointipalveluja toteutuvat siten epäyhdenvertaisesti ja satumanvaraisesti ja vaarantavat huoltajien mahdollisuudet vastata huollettavansa hyvinvoinnista. En pidä ministeriön esittämiä tiedonsaantitapoja myöskään käyttökelpoisina arjen käytännön tilanteissa. Esimerkiksi kantelun tarkoittamassa tapauksessa ikäraja oli estänyt huoltajaa muuttamasta lapsensa hammaslääkäriaikaa. Se, että vanhempi ryhtyisi tällaisessa tilanteessa asiakirjajulkisuuslaissa säädettyyn menettelyyn saadakseen lapselleen uuden hammaslääkäriajan, on elämälle vieras.

Ministeriön tehdessä ikärajuksen 10-18 vuotiaiden tietojen piti olla Omakannasta käytettävissä viimeistään 31.12.2017. Järjestelyn piti siten olla voimassa noin 2,5 vuotta. Nyt järjestelmän uudeksi valmistumisajaksi on arvoitu 31.12.2020. Ikäraja on siten ollut voimassa jo useita vuosia. Kyse ei enää ole väliaikaisesta järjestelystä eikä sen syynä olleille tietojärjestelmäongelmien ratkaisulle ole vielä esitetty luotettavaa aikatauluarviota.

Perusoikeuksien toteutuminen

Ministeriön tekemä ikärajaan perustuva rajaus on ristiriidassa potilaslain 9 §:n 2 momentin kanssa, joka asettaa tietojen saamista koskevan rajauksen edellytykseksi hoitohenkilökunnan tekemän yksilöllisen arvion lapsen kypsytydestä eikä mitään tiettyä ikää. Ehdoton ikärajaus te-

kee potilaslain 9 §:n 2 momentin tyhjäksi: alaikäisen tahdonilmaisulla eikä kypsyysarvioinnilla ole merkitystä.

Rajaus myös vaarantaa hyvän hoidon toteutumisen. Hoitohenkilökunnan ensisijainen vastuu palautuu perustuslain 19 §:n 3 momentissa säädettyyn julkisen vallan velvoitteeseen turvata jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveystalvet ja edistää väestön terveyttä, sekä tukea perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu. Lapsen asemaa potilaana ja terveydenhuollon asiakkaana koskevassa lainsäädännössä kokonaisuudessaan korostuu lapsen oman mielipiteen huomioonottaminen hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti yhteistyössä hoitohenkilökunnan kanssa. Tämä ilmenee muun muassa potilaslain 7 §:n 2 momentista, jonka mukaan, jos alaikäinen ei ole riittävän kypsä päättämään hoidostaan, on häntä hoidettava yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa kanssa.

Lapsen terveys- ja muiden tietojen jakaminen asettuu perusoikeuksien kokonaisuuteen, joka koostuu hoitohenkilökunnan vastuusta omalta osaltaan turvata riittävät sosiaali- ja terveystalvet ja edistää väestön terveyttä, huoltajan tehtävästä valvoa lapsen etua sekä lapsen oikeudesta tulla kuulluksi ja päättää asioistaan. Näitä kolmea eri tekijää yhdistää kunkin lapsen yksilöllinen kyky käyttää päätösvaltaa. Tietojen jakamisen perustuminen yksilölliseen arvioon on siis aivan keskeinen perusoikeuksien toteutumiseen vaikuttava tekijä. Tämä ei luonnollisestikaan ole mahdollista ilman lapsen iän ja kehitystason yksilöllistä arviointia. Erityisesti tämä ilmenee potilaslain 9 §:n 2 momentista, mutta myös perustuslain 6 §:n 3 momentista, jonka mukaan lasten tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lähtökohta on perustana myös muussa potilaan asemaa ja oikeuksia koskevassa edellä selostetussa erityissääntelyssä.

Ikärajan asettamisella on ollut seurauksia muidenkin perusoikeuksien toteutumiseen. Ikärajan asettamisella luotu tilanne ei ole toteuttanut 6 §:n 2 momentin mukaista kansalaisten yhdenvertaista oikeutta yhteiskunnan järjestämiin palveluihin, erityisesti silmällä pitäen digitaalisia palveluita, tai lasten yhdenvertaista oikeutta vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Kiinteä ja mekaaninen ikäraja asettaa lapset iän perusteella samaan asemaan, vaikka heidän välisessä kypsyudessa olisikin eroja, ja kypsyys olisi perusteena perusoikeuksien toteutumiselle. Erilaisten tilanteiden käsitteleminen yhdenmukaisesti asettaa tosiasiallisesti erilaiset lapset keskenään epäyhdenvertaiseen asemaan. Tietojärjestelmään liittyviä toteutusvaikeuksia tai pitkäkestoisia teknisiä rajoituksia ei voi pitää hyväksyttävänä syynä poiketa näistä perustuslain säännöksistä.

Ministeriö on vedonnut siihen, että ikärajaus oli välttämätön sellaisten lasten oikeuksien toteuttamiseksi, jotka eivät haluaisi huoltajiensa näkevän heitä koskevia terveys- tai muita tietoja. Peruste on ymmärrettävä, mutta toteutustapa ei ole kestävä johtaessaan tässä päätöksessä selostettuihin seurauksiin.

Ikärajan oikeusperusta

Perustuslain 2 §:n 3 momentin mukaan julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin ja kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.

Perustuslain 80 §:n 1 momentin mukaan lailla on säädettävä yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista sekä asioista, jotka perustuslain mukaan muuten kuuluvat lain alaan.

Sosiaali- ja terveysministeriö on selvityksessään todennut arvioineensa ”säästöstausta huomioon ottaen” voivansa toimia siten, että yli 10-vuotiaiden alaikäisten henkilöiden terveystietojen näkyminen sähköisessä asiointipalvelussa heidän huoltajillensa estettiin. Ministeriö ei ole tarkemmin kuitenkaan selvittänyt, mitä se on tarkoittanut ”säästöstaustalla” ja sen huomioonottamisella. Se ei ole myöskään selvittänyt, mihin ministeriön johtoryhmä perusti kokouksessaan 4.9.2015 tekemänsä arvion, jonka mukaan se voisi asettaa kantelun tarkoittaman ikärajan ”parametrina kansallisen rooli- ja valtuutuspalvelun sisällä”.

Ministeriö on sittemmin 19.10.2018 antamassaan selvityksessä todennut, että ikärajan asettaminen ei perustunut lainsäädäntöön.

Lapsen terveys- ja muiden tietojen jakaminen liittyy alaikäisten, hoitohenkilökunnan ja huoltajien oikeuksiin sekä useisiin perusoikeuksiin. Perustuslain 80 §:n nojalla niistä on säädettävä lailla tai lakiin perustuvan asetuksenantovaltuutuksen perusteella. Ikärajoitusta koskeva järjestely perustuu kuitenkin vain ministeriön johtoryhmän päätökseen, joka ilmenee sisäisestä kokousmuistiosta. Ministeriön johtoryhmä ei voi kuitenkaan tällaisesta yksilöiden oikeuksien ja velvollisuuksien toteutumiseen tuntuvasti vaikuttavasta asiasta päättää, vaan eduskunta asianmukaisessa menettelyssä.

Oikeuskanslerin tiedonsaantioikeus

Perustuslain 111 §:n mukaan oikeuskanslerilla ja oikeusasiamiehellä on oikeus saada viranomaisilta ja muilta julkista tehtävää hoitavilta laillisuusvalvontaansa varten tarvitsemansa tiedot.

Kantelun tarkoittamassa asiassa on pyydetty ministeriöltä lausunto ja selvitys. Kantelun tarkoittaman asian arvioimiseksi lausunnoissa oli keskeistä selvittää, missä menettelyssä ja millaisin oikeudellisin perustein päätös ikärajasta tehtiin. Erityisesti ministeriön johtoryhmän kokous 4.9.2015 ja sen pöytäkirja ovat olleet asiassa keskeisiä. Vaikka ministeriöllä ei ollut syytä olettaa oikeuskanslerinvirastolla olevan tietoa kyseisestä kokouksesta ja pöytäkirjasta, se ei lausunnoissaan maininnut mitään näistä asian arvioinnissa keskeisistä seikoista.

Ministeriön johtoryhmän kokous ja sitä koskeva pöytäkirja ovat tulleet oikeuskanslerinviraston tietoon THL:n asiassa OKV/1086/1/2017 antamaan selvitykseen liitetystä asiakirjasta.

Vaikka ministeriöllä oli lausuntopyynnön perusteella oikeus arvioida sitä, mitä se pitää tarpeellisenä selvityksenä asiassa, on selvää, että laillisuusarvioinnin kannalta olennainen tieto kokouksesta ja sen kirjauksista olisi tullut sisällyttää annettuun lausuntoon.

JOHTOPÄÄTÖKSET JA TOIMENPITEET

Omakannan puolesta-asioinnin sähköisissä palveluissa asetettu 10 vuoden ikäraja on ristiriidassa potilaslain 7 §:n 2 momentin ja 9 §:n 2 momentin kanssa. Se on estänyt olennaisesti näissä säännöksissä sekä niihin perustuvassa muussa lainsäädännössä säädettyjen lasten ja huoltajien oikeuksien sekä lapsen edun toteutumisen. Tämä on rajoittanut erityisesti lapsen oikeutta vaikuttaa itseään koskeviin asioihin sekä huoltajien mahdollisuuksiin turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu. Rajaus vaarantaa myös lapsen ja lasten huoltajien yhdenvertaisuutta sekä sosiaaliturvaa koskevien perusoikeuksien toteutumisen.

OIKEUSKANSLERIN VIRASTO

Selvitykset osoittavat, että ministeriö on tehnyt päätöksensä tietoisena sen ristiriidasta potilaslain 9 §:n 2 momentin kanssa sekä vailla perustuslain 80 §:n edellyttämää oikeusperustaa. Se ei ole myöskään avoimesti tuonut selvityksissään esille oikeuskanslerin tietojensaannin ja asian laillisuusvalvonnallisen arvioinnin kannalta keskeisiä seikkoja.

Pidän ministeriön menettelyä monin tavoin moitittavana ja kiinnitän sen huomiota edellä lapsen ja huoltajien perusoikeuksien toteutumisesta, oikeuskanslerin perustuslaissa turvatun tiedonsaantioikeuden sekä säädösvallan käytöstä esittämäni.

Pyydän ministeriötä viimeistään 29.3.2019 ilmoittamaan toimenpiteistään, joihin se on tämän päätöksen perusteella ryhtynyt.

Apulaisoikeuskansleri

Mikko Puumalainen

Vanhempi oikeuskanslerinsihteeri

Outi Kauppila

OIKEUSKANSLERINVIRASTO
